

Antonín Rašek

Recenze ke knize „Stín jaderné války nad Evropou“

*Zájem o bezpečnostní problematiku v posledních letech nebývale vzrostl. Stále více lidí se chce nejen dozvědět, ale i hlouběji studovat, jaká je světová, evropská a naše bezpečnostní a vojenská situace i jak tomu bylo v minulosti. Vycházejí nové knihy a dokonce i reedice publikací s touto problematikou. Aktivit s bezpečnostní tematikou se již nezúčastňují desítky členů bezpečnostní komunity, ale řádově stovky, a to zvláště mladých lidí, studentů, kteří na různých konferencích, seminářích, kolokviích apod. vystupují mnohdy i k velmi specifickým problémům. Pořádají se stále častěji nejen křty nových knížek s touto tematikou, ale i semináře, besedy apod. aktivity k nim samotným. Tak tomu bylo i s monografií Josefa Fučíka *Stín jaderné války nad Evropou s podtitulem Ke strategii vojenských bloků, operačním plánům a úloze Československé lidové armády na středoevropském válčišti v letech 1945-1968*, která navíc reagovala na jinou publikaci, na část díla Petra Luňáka *Plánování nemyslitelného – Československé válečné plány 1950-1990**

Josef Fučík uvozuje svou práci citátem z knihy známého amerického politologa Hermana Kahna *Přemýšlení o nemyslitelném* z roku 1966: *Je snad už jasné, že „nemyslitelné“ nebo přinejmenším „stěží myslitelné“ zahrnuje nejen nepříjemnou možnost nukleární války, ale perspektivu krize, po níž bychom stáli před tvrdou skutečností volit mezi dlouhodobými závody ve zbrojení a novými způsoby organizace mezinárodních vztahů, abychom se mohli lépe vyrovnat s problémy, které se v příštích čtyřech desetiletích vyskytnou.*

Jak je ze současné bezpečnostní situace patrné, ani po uplynutí této doby a konci tzv. studené války se svět vážných bezpečnostní hrozeb podobného typu úplně tak nezbavil. Ačkoli od předání této knihy do tisku se např. nástupem Obamovy administrativy změnil vztahy Spojených států i Aliance přinejmenším k Rusku.

Jako slibný objektivní a věcný krok k analýze studené války autor identifikuje ještě neuzavřený mezinárodní Projekt souběžné historie NATO a Varšavské smlouvy (PHP – Parallel Historic Project on NATO and the Warsaw Pact). V jeho kontextu vznikla i zmíněná Luňáková práce i odborná a věcná práce K. Štěpánka a P. Minaříka *Československá armáda na Rýnu*, tj. o tzv. Československém frontu; věnuje se období studené války, sovětské jaderné strategii a okupaci Československa v roce 1968. V obou pracích však chybějí informace o záměru a potenciálu druhé západní strany.

Autor k Luňákově studii podotýká: *Navíc se zde setkáváme s odklonem od věcnosti k ideologickému pojetí, což knize nepomáhá, ale neblaze ji znevažuje. Připomíná ovšem starou, ale stále platnou pravdu, že předpojatost v hodnocení válečných úmyslů nepřítele vede k podcenění jeho schopností a je nejspolehlivější cestou k vlastní porážce.* Přesto ji autor považuje za velmi přínosnou.

Z charakteristik studené války je možné připomenout americkou politiku v jejích vrcholných obdobích: vysoký stupeň konfliktu se Sovětským svazem, podstatné vnímání hrozby války, vysoké obranné rozpočty, velké armády v Evropě, vnímání

SSSR a Číny jako bloku, limitované války představující zásadní nebezpečí a závazky proti komunismu.¹

Po druhé světové válce měl Sovětský svaz nad Západem převahu v konvenčních zbraních (podle analýz mohl v roce 1947 teoreticky dosáhnout po vypuknutí konfliktu kanál La Manche za osm dní) a Spojené státy měly atomovou zbraň vyzkoušenou v Hirošimě a Nagasaki, na čemž založily i svou jadernou strategii. Zároveň se snažily přijetím Baruchova plánu znemožnit, aby se k jadernému potenciálu dostat i SSSR. To vzájemné vztahy zhoršilo.

Počáteční obavy z pokračování válečného konfliktu se naštěstí nenaplnily, na obou stranách k tomu byl odpor. Vznikla Trumanova doktrína zadržování komunismu. SSSR ovládl země, kam přišla po válce Rudá armáda. V USA se v souvislosti tím i jinými problémy objevovaly myšlenky o preventivním zničení SSSR (ministr obrany Louis Johnson, ale tvrdě narazil pro svou otevřenost, což svědčilo o jiných a silnějších názorech) a příprava preventivní války se stala podle autora prioritním článkem americké strategické koncepce.

Byla zahájena i přípravná opatření, např. monitorování sovětského území k identifikaci cílů pro jaderné údery, které v roce 1956 skončilo sestřelením letadla U-2. Jen fakt, že bylo v roce 1950 identifikováno 5 500 potenciálních strategických cílů (v roce 1960 to již bylo 20 000 cílů a k dispozici bylo 18 tisíc atomových pum), svědčí o jisté deviaci, protože jejich zasažení znamenalo jadernou apokalypsu.

Sovětský svaz už v roce 1949 získal i jaderné zbraně. To vytvořilo novou situaci. I nadále se však Američané drželi preemptivní strategie mohutného jaderného úderu na sovětská průmyslová centra. Vedlo to k zápolení o získání strategické převahy. John Kennedy poté změnil Eisenhowerovu strategii hromadné odvety koncepcí pružné reakce, která se později změnila v politiku přiměřeného odstrašování.

Převaha SSSR a později od roku 1955 Varšavské smlouvy v konvenčních zbraních trvala až do konce studené války, čemuž mohl západ čelit jen vytvořením nové organizace Severoatlantické smlouvy a převahou v počtu a kvalitě jaderných zbraní. Vytvoření NATO bylo podle autora porušením spojeneckých dohod, které nedovolovaly uzavírat spojenečtví proti některé ze smluvních stran.

Jaderná strategie postavila NATO před dilema. Henry Kissinger je charakterizoval takto: *Jaderná válka vyžaduje soustředění velení všem zbraním, což se do jisté míry neslučuje s koalicí suverénních států. Navíc mimořádné riziko jaderného válčení oslabuje věrohodnost tradičních slibů vzájemné pomoci.*²

V šedesátých letech minulého století se v Evropě zvyšovala hrozba jaderné konfrontace, protože i Sovětský svaz měl k dispozici obrovský jaderný potenciál, což podlomilo strategii jaderné odvety. To vedlo podle Američanů i k nutnosti posílit konvenční výzbroj v západní Evropě, což se nesešlo s přílišným nadšením západoevropských spojenců. (Podobnou situaci můžeme nyní pozorovat v Evropě i v případě zahraničních misí, zvláště v Afghánistánu.) V Evropě se objevovaly

¹ Jervis, R.: The impact of Korea War on the Cold War. The Journal of Conflict Revolution. Vol. 30, No. 2:157-180.

² Kissinger, H.: The Troubled Partnership, 1965. V recenzované práci na str. 60.

úvahy, zda nerezignovat na atlantickou spolupráci a zajišťovat obranu v souladu s vlastními představami, ne anglo-americkými. (Nyní Obamova administrativa dává najevo, že Evropané by si měli daleko více zajišťovat bezpečnost sami.)

Tyto odstředivé tendence zastavily nové sovětské úspěchy v kosmonautice. Vedly také ke strategickým změnám, protože Sovětský svaz byl schopen zasáhnout i americké území. Jaderné síly USA však stále zůstávaly hlavním odstrašujícím faktorem sovětského jaderného útoku. Na rozdíl od jasně formulované jaderné strategie USA byl vztah Aliance k použití jaderných zbraní až do konce studené války ambivalentní, i když jejich použití nevyklučovala.

Legitimní otázkou je, zda Sovětský svaz svou agresivní jadernou strategii myslel vážně, nebo ji používal jako odstrašující politický nástroj a pouze se připravoval na odvrácení potenciálního jaderného útoku. Autor prezentuje i na základě prací seriálních západních autorů svůj názor, že žádné dosud dostupné dokumenty to nepotvrzují a ani nebyly zaznamenány jakékoli přípravy k takovému aktu. I přestože Sovětský svaz neustále modernizoval své ozbrojené síly.

S tím souvisejí také problémy útoku a obrany. Útok svým momentem překvapení má samozřejmě mnoho svých výhod, jen jím je možné dosáhnout vojenského úspěchu. Obrana má smysl je tehdy, je-li zní možné přejít do protiútku. Tato problematika má aktuálně podobu diskusí o rovnováze účasti v zahraničních misích a zajištění obrany teritoria; přitom se v druhé případě neuvažuje o potenciálních útočných operacích.

Některá autorova tvrzení jsou těžko obhajitelná, a to zvláště v kapitole Válečné přípravy, vyzbrojování a *neuklearizace* polních protivníků, kde autor polemizuje např. s názory Luňákovými,³ že ... *na československé úsilí o vytvoření moderního, silného a samostatného obranného potenciálu byly vynaloženy neúměrné prostředky, škrtící národní hospodářství a vynucující si přechod na „v podstatě válečnou ekonomiku. Jestli tomu tak bylo jinde, v ČSR určitě ne. Představitelé totalitního režimu sice modernizaci ozbrojených sil svými rozhodnutími podporovali, ale zároveň si byli dobře vědomi, že nesmí příliš napínat strunu, a dbali proto na to, aby výdaje na obranu a bezpečnost nikdy nebyly na úkor životní úrovně pracujících. Rovněž tvrzení, že vojenské výdaje v šedesátých letech byly v ČSSR nejvyšší v celé Varšavské smlouvě, jsou nesprávné.*

Nejde totiž o to, zda šlo o „v podstatě válečnou ekonomiku“ a byli-li jsme či nebyli první, ale třetí ve Varšavské smlouvě ve vojenských výdajích na hlavu, ale zda tvořily či netvořily 18-22 % výdajů státního rozpočtu, armáda měla přes tři sta tisíc lidí a při válečných počtech dvojnásobek a na ministerstvu obrany jich bylo zařazeno v některých obdobích padesátých a šedesátých let 8 500. Polemizovat lze i s představou, že militarizace u nás byla jen reakcí na militarizaci západní. Žádost Sovětů o zřízení československého frontu byla toho dokladem.

Kapitoly „Odhalení“ v pražských archívech a Jak použít Československou lidovou armádu (1964) by jako klíčová část Fučíkovy publikace měly osvětlit úlohu ČSLA ve svazku Varšavské smlouvy v event. nukleární válce. Bohužel se opírají o nepříliš přesvědčivé dokumenty, které nejsou schopny k objasnění této problematiky

³ Luňák, P.: *Plánování nemyslitelného – Československé válečné plány 1950-1990*. Praha 2007 s.15. V recenzovaném díle s. 140-141.

přesvědčivě přispět. Autor se snaží tento handicap překonat znalostí tehdejší situace, což ovšem působí přes jeho erudici jako jistá substitute. Tato substitute je však natolik kvalifikovaná, že se vlastně úvahy o analyzovaných dokumentech staly v publikaci nadbytečnými.

Diskutabilní jsou i některé autorovy názory, např. tvrzení, že zřízení československého frontu bylo kompenzací za to, že jsme zůstali údajně na přání generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta republiky Antonína Novotného jedinou ze střeoevropských socialistických zemí, kde nebyla rozmístěna sovětská vojska, i když např. v Polsku jen chránila hlavní železniční koridor SSSR – NDR. Zřízení této vyšší vojenské formace by Sověti požadovali za všech okolností včetně jejího posílení, jak se tak nakonec stalo po 21. srpnu 1968.

V souvislosti s manuskriptem generála Jana Voštery Jak použít Československou lidovou armádu (1964), podle kterého bylo československému frontu přiděleno 131 jaderných zbraní, se pamětníkům může asociativně vybavit rozhovor A. J. Liehma s Jiřím Voskovce na začátku sedmdesátých let minulého století v New Yorku a uveřejněním v Pelikánových Listech, kde někdejší herecký a životní partner Jana Wericha charakterizuje oba existující režimy jako absurdní, jakkoli je mu ten západní bližší. Jedinou fiktivní útěchou mohlo být, že by tyto zbraně nebyly sovětskou stranou dodány včas; neuchránilo by nás to ale před daleko větším potenciálem a navíc s jadernými minami umístěnými na druhé straně hranic s převážně západními větry rozšiřujícími na naše území radiaci nejen z jaderných zbraní nepřítelů, ale i vlastních.

Čte-li čtenář Fučíkovu knihu, ta absurdita se mu spolu s výčty tisíců kusů zbraní a s nimi spojených lidských osudů, od stránky ke stránce zdá oblundnější. Tím spíš by si ji mělo přečíst co nejvíce lidí, kam až může dospět vzájemná konfrontace protikladných politických systémů. Zvláště v zájmu koho bylo vytvořit a vyrobit takové overkill. Jako kontrast by poté stálo si přečíst útlou brožurku sovětského generála, který měl v době druhé světové války na starosti zásobování nacisty tři roky okupovaného Leningradu. Je to text bez jakéhokoli patosu, jen strohý výčet čísel, kolik na vojáka a obyvatele připadalo gramů chleba a nemnoha dalších komodit, většinou náhražkových.

Josef Fučík končí svou publikaci kontroverzní a ambivalentní charakteristikou objektu svého zájmu po 21. srpnu 1968: *Esprit-de-corps Československé lidové armády, pokořené a náhle zbavené nejen představ o své úloze, ale i o značnou část nej kvalifikovanějších příslušníků velitelského sboru, byl nadobro zlomen... Tato dosud nedostatečně zhodnocená specifická situace ČSLA byla úzce spjata s celkovým politickým uvolněním a změnami v československé společnosti během šedesátých let minulého století. Vznikly tak v druhé polovině této dekády příznivé podmínky ke vzniku zárodků vlastní československé vojenské doktríny – „formulování a konstituování československých státních zájmů v oblasti vojenství – tedy vojenského memoranda 1968. Tento pokus byl udušen in statu nascendi vpádem spojeneckých také v srpnu téhož roku.*

Jedním z příkladů je vojenské **Memorandum 1968**,⁴ které je zároveň určitou situací prezentované ve Fučíkově publikaci. Přesný název dokumentu zněl **Formulovat a konstituovat československé státní zájmy v oblasti vojenství**. Už samotné označení textu memorandum pobuřovalo. O tom, že by si některá ze zemí Varšavské smlouvy chtěla přijmout vlastní vojenskou politiku nemluvě.

Autorem Memoranda byl Milan Ždímal a spoluautory Bohumil Švarc a Vladimír Řehák. Na tvorbě textu se podílelo 42 vojenských vědců – sociologů, psychologů, teoretiků vědy, válečné ekonomie, politologie, pedagogiky, historie, teorie řízení, prognostiky a technických věd z mezioborového týmu Sociální výzkum vědeckotechnické revoluce ve vojenství. Memorandum bylo přijato a podepsáno třiceti signatáři v květnu 1968 a zasláno prezidentovi, prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ, premiérovi, předsedovi parlamentu a dalším. Ministři obrany a zahraničních věcí v dopise rektorovi VPAKG Vojtěchu Menclovi text ocenili.⁵

Pobuřující pro Sověty už bylo, že autoři Memoranda nejen kritizovali, že nemáme vojenskou doktrínu reprezentující naše národní zájmy ve vojenství, ale chtěli i k její tvorbě vytvořit vědecké a metodologické základy, formulovat ji na základě vědeckých poznatků, ne ideologie. Dávali dobovou terminologií najevo, že „princip socialistického internacionalismu je organicky spjat s národní odpovědností státního suveréna“, což bylo v době Brežněvovy doktríny *omezené suverenity* cosi neslýchaného. Stejně tak přihlášení se k evropanství: „Hlavním kritériem je zájem společenského pohybu, jehož jsou státní suveréni součástí, konkrétně zájem evropského socialismu, jeho dynamického rozvoje.“ Těžko mohli snést přímý útok na sovětskou útočnou vojenskou strategii: „Pouhá obrana dosaženého podporuje stagnaci a degeneraci, mylná volba ofenzivní strategie působí destruktivně na společenský progresivní pohyb.“ Memorandum dávalo najevo, že naše republika se ve Varšavské smlouvě chce řídit vlastními představami, „ve své podstatě a základní orientaci bude evropskou bezpečnostní politikou“. Oponenti v tom viděli snahu postupně se odpoutat od vazeb k Varšavské smlouvě k dosažení neutrality.

⁴ Memorandum třiceti vědeckých pracovníků Vojenské politické akademie a Vojenské technické akademie s návrhem československé vojenské doktríny..., In: BENČÍK, A. – NAVRÁTIL, J. – PAULÍK, J.: Vojenské otázky československé reformy: Vojenská varianta čs. krize (1967-1968). Praměny k dějinám československé krize v letech 1967-1970, ÚSD AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 1996, s. 137-143. Srov. vzpomínky a úvahy Václava Šikla na následnou aféru vedoucího 8. (státně administrativního) oddělení ÚV KSČ Václava Prchlíka, který na tiskové konferenci 15. července 1968 kritizoval současnou vojenskou doktrínu, pomalý odchod sovětských vojsk po cvičení "Šumava" a nedostatky v řízení Varšavské smlouvy. Generál Prchlík byl v září 1969 odvolán z ÚV KSČ a vyloučen z KSČ, v listopadu 1969 degradován a v roce 1971 odsouzen za údajné vyzrazení vojenského tajemství ke třem letům odnětí svobody nepodmíněně, po odvolání k 22 měsícům vězení. ŠIKL, V.: Předčasná vzpoura? Naše vojsko, Praha 1992, s. 85-88. K pádu generála Prchlíka však výrazně přispěl již před srpnovou invazí Alexandr Dubček, který na nátlak Moskvy zrušil 8. oddělení ÚV KSČ. Srov. KALVODA, J.: Případ "Saša", In: KALVODA, J.: Z bojů o zítřek, III. díl, Historické eseje. Dílo, Kladno 1998, s. 220-221.

⁵ **Blíže viz** Rašek, A.: Vojenské memorandum 1968. *Vojenské rozhledy* 4/2008, s. 176-179. Text byl uveřejněn v červenci 1968 v časopise Lidová armáda (A-revue). Po listopadu 1989 v křesťanské revue, ročník 60, č. 10/1993, s. 276-279.

Memorandum kritizovalo i známé Poučení z krizového vývoje: *Celkový vývoj ve straně i v celé společnosti měl zákonitě negativní dopad i na činnost a politicko-morální stav čs. armády. Nové vedení armády se začalo formovat v dubnu 1968 už v ovzduší nejistoty a rostoucích pravicových tlaku, kdy politický rozklad v armádě byl provázen všestranným uvolněním kázně a narušením principu nedílné velitelské pravomoci v míře nemyslitelné v socialistické zemi.*

Jedním z politických a ideologických center pravice byla Vojenská politická akademie, z níž vzešlo v létě 1968 dokonce oficiální memorandum s požadavkem, aby byly přehodnoceny zásady vojenské politiky strany a státu schválené XIII. sjezdem KSČ a aby byla upravena československá vojenská doktrína na základě revize našeho vztahu k Varšavské smlouvě.

Na růstu negativních jevů v armádě měl značný podíl gen. V. Prchlík, jenž po lednu 1968 přešel z funkce náčelníka Hlavní politické správy na místo vedoucího oddělení ÚV KSČ pro řízení stranické práce v armádě, Bezpečnosti, v soudech a prokuratuře. V. Prchlík se stal aktivním vykonavatelem oportunistického kursu ve vztahu k armádě, Bezpečnosti, soudům a prokuratuře.

Tehdejší stav v armádě a Bezpečnosti vyžadoval rozhodná opatření k posílení stranického vlivu. Avšak dochází k pravému opaku. Místo kádrového řešení bylo na návrh A. Dubčeka bezpečnostní a branné oddělení ÚV KSČ zrušeno. Nejvyšší stranický orgán tak ztratil důležitý nástroj pro řízení komunistu v armádě a Bezpečnosti.

Tato i mnohá další fakta svědčí o tom, že politická a bojová pohotovost československé armády byla značně narušena. Jak silně byla naše armáda zasažena pravicovým oportunismem, potvrzuje skutečnost, že za protisocialistickou činnost a hrubé porušení vojenských řádů byl značný počet členů útvarových organizací vyloučen ze strany a mnozí z nich museli odejít z armády.

Závěr

Při hodnocení Fučíkovy knihy vzniká řada otázek, problémů i reflexí:

1. Zda je možné hodnotit strategické dokumenty a záměry velmocí a dalších zemí jen věcně, bez přihlídnutí k politickým a ideovým aspektům.
2. Jak při analýze oddělit strategické dokumenty a skutečné záměry a možnosti jejich tvůrců.
3. Jak analyzovat krajní názory aktérů bezpečnostních situací (např. úvahy generála Carl A. Spatze o preventivním zničení Sovětského svazu, než získá také atomové zbraně).
4. Jakou roli hraje v uvažování o strategických záměrech atmosféra vytvořená bezprostředně po velkých válečných událostech.
5. Jak hodnotit rozdíl mezi tím, dává-li někdo najevo, že použije jaderné zbraně i preventivně, a tím, kdo je chce použít teprve v obranné fázi.
6. Jak posuzovat po celou dobu existence Aliance rozdílné přístupy Spojených států a Západoevropanů k obraně euroatlantického prostoru?

7. Prosazují-li někteří odborníci a politici a konečně i představitelé Aliance nutnost nejen se zabývat zahraničními misemi, ale i obranou, objektivně s tím není možné nepomýšlet na následné útočné operace.
8. V konfrontaci s tématem a obsahem této publikace o to víc je nutné ocenit snahu nového amerického prezidenta Baracka Obamy o eliminaci jaderné hrozby, jak s touto strategií začal a pokračoval právě na Pražském hradě.
9. I přesto je nutné brát vážně Fučíkova varování, že *...kořeny jaderné konfrontace mezi USA a SSSR z doby studené války nebyly přes současnou rétoriku zdaleka vymýceny.*
10. Stále existuje aktuální problematika *zaručeného jaderného úderu a prvního jaderného úderu* a s ní spojené *preemptivní strategie*, ať jsou v příslušných dokumentech formulovány jakkoli, tj. ve skutečnosti má každý vrchní velitel možnost *všech voleb*; konečně to je i legitimizováno např. rozhodnutím integrujícím jaderné zbraně do soustavy jaderných systémů.

Josef Fučík: Stín jaderné války nad Evropou (Ke strategii vojenských bloků, operačním plánům a úloze Československé lidové armády na středoevropském válčišti v letech 1945-1968) Mladá fronta 2010, 232 stran.